

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В УКРАЇНІ

ДАЦ Андрій Олександрович - аспірант кафедри публічного та міжнародного права, ВДНЗ «Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана»

**УДК 342.724:343.2/.7
DOI 10.32782/EP.2022.3.39**

Досліджено правове регулювання протидії дискримінації на національному та міжнародному рівнях. Проаналізовано проблематику протидії дискримінації в контексті кримінального права. Виявлено специфіку провадження про дискримінацію, яка відрізняє їх від переважної більшості інших категорій проваджень. Привернуто увагу до необхідності вдосконалення правової регламентації протидії дискримінації та запропоновано внести відповідні зміни до законодавства.

Ключові слова: дискримінація, протидія дискримінації, правове забезпечення, принцип рівності, злочини на ґрунті нетерпимості.

Постановка проблеми

Численна кількість міжнародно-правових актів закріплює принцип рівності прав та необхідність його реалізації. Заборона дискримінації є червоною лінією, що проходить через кожен сферу суспільних правовідносин. Однак, факти дискримінації залишаються поширеними, а встановлені правила часто є не ефективними для жертв дискримінації. Тому, протидія нерівності вимагає поєднання сильних сторін низки антидискримінаційних політик, а також усунення їхніх недоліків. Зокрема, державна політика у сфері протидії дискримінації повинна спрямовуватись і на боротьбу з упередженнями та стереотипами. Відтак, актуальним є дослідження правового забезпечення протидії дискримінації з метою вдосконалення комплексу стратегій для підвищення її ефективності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Теоретико-методологічні засади сутності та протидії дискримінації досліджувалася у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців як: М. Абдулаєв, М. Афанасьєва, О. Бачинська, Дж. Бентам, Г. Берман, С. Боднар, Я. Богів, О. Буткевич, О. Васильченко, О. Вашанова, Д. Воеводіна, Н. Волков, Е. Гайс, А. Гінарару, Т. Гобса, М. Грицишина, Ю. Гузь, Д. Г'юм, О. Гьофе, Й. Гьоффнер, А. Дайсі, О. Дашковська, Н. Дурманов, Б. Дутчак, К. Екштайн, Г. Журавльова, В. Качур, С. Киричок, В. Кожан, А. Коренєв, Г. Куц, Е. Кузьменко, І. Лагутіна, Дж. Лок, Т. Матвєєв, Ю. Меркулов, Ж. де Местра, Ш.-Л. Монтеск'є, С. Морозова, Дж. Ст. Мілля, М. Новак, М. Новіцький, Д. Пашенко, О. Панкевич, С. Пономарєв, Т. Пола, З. Равлінко, Дж. Ролз, Ж.-Ж. Руссо, О. Рудьєв, Ю. Рябой, М. Савчина, В. Савченко, Р. Сандер, Дж. Сарторі, С. Сергєєва, О. Скрипнюк, Є. Стрельцов, І. Твердовський, В. Тімашов, Е. Тилежинський, Р. Уїтц, О. Фаст, Ф. фон Хаєка, Р. Холєвінські, Л. Худояр, А. Церковна, К. Чернов, І. Честнов, А. Шайо, Д. Шєбаніц та інших [1, с. 16]. Разом з тим, подальшої наукової розвідки потребують питання вдосконалення правового забезпечення протидії нерівності в Україні.

Метою статті є теоретико-прикладний аналіз правового забезпечення протидії дискримінації в Україні.

**Виклад основного
матеріалу дослідження**

Перш за все, зазначимо, що в юридичній науці термін «правове забезпечення» визначають як безперервну діяльність суб'єктів права, в межах їх компетенції, зі створення правових умов для закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб та їх груп [2, с. 304]. У зв'язку із вказаним, розглянемо правову основу забезпечення протидії дискримінації в Україні, яка здійснюється на двох рівнях: національному та міжнародному.

Заборона дискримінації, принцип недискримінації чи недопущення дискримінації закріплені практично в усіх міжнародних документах, які стосуються прав і свобод людини, міждержавних відносин, діяльності міжнародних організацій, здійснення міжнародної політики. Це такі міжнародні акти, як: Статут ООН 1945 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності 1951 р., Конвенція про дискримінацію в галузі праці і занять № 111 1958 р., Конвенція з подолання дискримінації в освіті 1960 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародна конвенція про припинення та покарання злочинів апартеїду 1973 р., Декларація ЮНЕСКО про расу і расові забобони 1978 р., Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Декларація ООН про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії або переконань 1981 р., Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин 1992 р.

На національному рівні основоположну роль відіграють конституційні антидискримінаційні норми. Зокрема, стаття 24 Конституції України передбачає рівні конституційні права і свободи громадян та їх

рівність перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [3]. В контексті нашого дослідження вказані положення мають важливе значення, оскільки закріплюють види ознак дискримінації, а також антидискримінаційні заходи.

Основним законодавчим актом, що визначає поняття дискримінації та спрямований на організаційно-правове забезпечення протидії дискримінації в різних сферах, є Закон України № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року. Зауважимо, що проект даного Закону був розроблений у зв'язку із реалізацією завдань в межах виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України. Відповідно до пункту 2 частини 1 статті 1 даного Закону, дискримінація – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обгрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [4]. Крім цього,

законодавець формує механізм забезпечення запобігання та протидії корупції у вигляді суб'єктів, наділених повноваженнями у даній сфері. До них належать:

- Верховна Рада України;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Кабінет Міністрів України;
- інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування;
- громадські організації, фізичні та юридичні особи.

Однак, беручи до уваги курс України на гармонізацію законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу та положення Директиви Ради Європейського Союзу 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про імплементацію принципу однакового ставлення до осіб незалежно від расового або етнічного походження [5], відмітимо важливі аспекти, які потребують вдосконалення:

- по-перше, пункт (20) вказує, що ефективна імплементація принципу рівності потребує належного судового захисту від віктимізації. Тому, доцільно внести зміни до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року, які б формували умови належного судового захисту саме від віктимізації;

- по-друге, положення вказаної Директиви закріплюють можливість та доступність застосування примирних процедур (медіації), коли держави-члени вважають це доцільним, для всіх осіб, які вважають себе потерпілими від незастосування принципу однакового ставлення до них, навіть після закінчення відносин, у яких, ймовірно, виникла дискримінація. У зв'язку із наведеним, пропонуємо внести зміни до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року, які б передбачали можливість застосування примирних процедур (медіації) у визначених категоріях справ у сфері дискримінації.

Іншим нормативно-правовим актом, що врегульовує питання протидії дискримінації, слугує Закон України «Про забез-

печення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV від 8 вересня 2005 року. Положення Закону спрямовані на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України [6]. З цією метою закріплений механізм забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у громадсько-політичній, соціально-економічній сфері, сфері освіти та в медіа. Разом з тим, вбачається невідповідність видів сфер суспільних відносин із тими, що зазначені в профільному Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», а тому пропонуємо деталізувати та розширити їх перелік.

Однією із сфер суспільних відносин, де факт дискримінації сприймається особливо гостро, є сфера зайнятості. Звернемо увагу на зміст статті 2-1 Кодексу Законів про працю України, що закріплює заборону будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому громадському об'єднанні, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, за мовними або іншими озна-

ками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання. Разом з тим, не вважаються дискримінацією у сфері праці встановлені цим Кодексом та іншими законами дії, а також обмеження прав працівників, що залежать від властивих певному виду робіт вимог (щодо віку, освіти, стану здоров'я, статі) чи обумовлені необхідністю посиленого соціального та правового захисту деяких категорій осіб [7]. Дана норма є принципово важливою, оскільки слугує основою будь-яких трудових відносин та закріплює можливість звернення до компетентних органів у випадку порушення рівності трудових прав.

Окремо слід зазначити, що проблематика протидії дискримінації перебуває й у полі зору кримінального права та кримінології, оскільки вона полягає в усуненні причин і умов, які сприяли вчиненню дискримінаційних кримінальних правопорушень та притягненні винних до відповідальності. У даному контексті наведемо класифікацію злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, запропоновану науковцями О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захаровою, за наступними критеріями:

1. За кримінально-правовим значенням:

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є обставиною, що обтяжує покарання (впливає на призначення покарання);

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою складу злочину (впливає на кваліфікацію діяння).

2. За місцем цієї ознаки серед ознак складу злочину:

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою основного складу (статті 161, 258, 300, 442 КК України);

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є кваліфікуючою ознакою або ознакою кваліфікованого складу злочину (ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України).

3. За елементами складу злочину:

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою об'єктивної сторони складу злочину (ч. 2 ст. 110 КК України – спосіб, ст. 161 КК України – суспільно небезпечне діяння, ст. 300 КК України – предмет, ст. 442 КК України – суспільно небезпечне діяння);

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою суб'єктивної сторони складу злочину (ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України – мотив, ст. 258 КК України – мета) [8, с. 10].

Варто звернути увагу і на положення окремих підзаконних нормативно-правових актів у сфері протидії дискримінації. Зокрема, Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року передбачає, що Стратегія спрямована на об'єднання суспільства з питань щодо розуміння цінностей прав і свобод людини, що забезпечуються та захищаються на основі принципів рівності та недискримінації. Крім того, § 8. Запобігання та протидія дискримінації Розділу 4 даної Стратегії визначає стратегічною ціллю – функціонування ефективної системи запобігання та протидії дискримінації в Україні, виокремлюючи проблеми, на вирішення яких спрямований стратегічний напрям:

- недосконалість законодавства України у сфері запобігання та протидії дискримінації;

- недостатня узгодженість діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії дискримінації;

- недосконалість державної політики щодо запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим з мотивів нетерпимості;

- неефективність наявних правових механізмів запобігання та протидії дискримінації, притягнення до відповідальності за дискримінацію;

- неефективність інформаційно-просвітницької роботи для подолання упередженості та нетерпимості в суспільстві [9]. Визначення цих проблем, а також завдань, спрямованих на досягнення цілі, очікуваних результатів стало провідним напрямком вдосконалення інституту подолання дискримінації.

Зауважимо, що специфіка проваджень про дискримінацію, яка відрізняє їх від переважної більшості інших категорій проваджень, полягає в тому, що аргументація

в них будується на порівнянні. Тому надважливою є ідентифікація неоднакового ставлення, яка відбувається, зокрема, через пошук або вибір так званого компаратора – особи або групи осіб, з якими буде здійснюватися порівняння. Така група осіб має перебувати в аналогічному або максимально схожому становищі. Водночас неоднакове ставлення до осіб, які перебувають в подібному становищі, саме по собі не є дискримінацією. Воно може бути визнане дискримінацією лише за умови, якщо нема розумного та об'єктивного обґрунтування. Термін «розумне та об'єктивне обґрунтування» охоплює наявність легітимної мети та пропорційність вжитих заходів відносно цієї мети [10, с. 6]. Зазначене пояснює факт важкості у доведенні фактів дискримінації та потребує особливої уваги у контексті протидії дискримінації.

Причин збільшення кількості злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості у нашій державі, чимало. До них можна віднести зростання соціальних та економічних проблем у суспільстві, неефективну політику профілактики відповідних явищ загалом та у молодіжному середовищі зокрема. Також до детермінант аналізованого явища слід віднести залежність від культу мікрогрупи, до яких входять молоді люди, психологічний вплив співучасників групи на особу, поширення ЗМІ, телебаченням, художніми фільмами злочинної субкультури. З огляду на зазначене, важливим є значення, якого вони надають девіантній і кримінальній поведінці, як вони їх інтерпретують, оскільки ЗМІ в результаті впливають на суспільні стереотипи, а останні згодом втручаються в міжособистісні стосунки [11, с. 285]. Відтак, особливу увагу слід приділити й комплексу заходів, які б спрямовувались саме на усунення причин появи дискримінації.

Висновки і перспективи подальших розвідок

Дослідження проблематики правового забезпечення протидії дискримінації в Україні засвідчило про існування ряду аспектів, недостатньо представлених у теоретичному та практичному висвітленні, на підставі яких стає можливим обґрунтуван-

ня відповідних практичних дій у цій сфері. Сучасні виклики у сфері регулювання засобів протидії нерівності створюють численні дискусії щодо процесу аргументації та доведення фактів дискримінації.

Аналіз правового забезпечення протидії дискримінації в Україні дозволяє сформулювати наступні висновки.

1. Беручи до уваги курс України на гармонізацію законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу, доцільно внести зміни до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року, які б передбачали можливість застосування примирних процедур (медіації) у визначених категоріях справ у сфері дискримінації, а також які б формували умови належного судового захисту саме від віктимізації.

2. Актуальними для подальших наукових розвідок є дослідження питань криміналістичної характеристики, типових слідчих ситуацій, слідчих версій та алгоритму дій під час розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості.

Література

1. Янковець І. В. Дискримінація та інституційний механізм її подолання в Україні: дис.... д-ра філ. з галузі «08» Право за спеціальністю «081» Право / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 300 с.

2. Олькіна О.В. Конституційно-правове забезпечення прав юридичних осіб. Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 304-306.

3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>

5. Директива Ради Європейського Союзу 2000/43/ЄС про імплементацію принципу однакового ставлення до осіб незалежно від расового або етнічного походження від

29 червня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a65#Text

6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

7. Кодексу Законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

8. Методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-ге вид., перероб. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 312 с.

9. Національна стратегія у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

10. Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації/ Упорядники: Сергій Заєць, Роман Мартиновський. Рада Європи, 2015. URL: <https://rm.coe.int/16803034ea>

11. Ковальчук В.П. Деякі проблемні питання злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2016. Випуск 2. С. 283-289.

A. Dats

LEGAL ENSURING OF ANTI-DISCRIMINATION IN UKRAINE

The legal regulation of combating discrimination at the national and international levels is researched. The problem of combating discrimination in the context of criminal law is analyzed. The specifics of discrimination proceedings that distinguish them from the vast majority of other categories of proceedings are revealed. Attention is drawn to the need to improve the legal regulation of anti-discrimination, and it is proposed to make appropriate changes to the legislation.

Keywords: discrimination, anti-discrimination, legal protection, principle of equality, crimes based on intolerance.